

УДК 1:32+37.0

Дмитро ШЕВЧУК

**УНІВЕРСАЛЬНИЙ МЕТОД
УЧИТЕЛЯ-НЕЗНАЙКА, АБО
ЕМАНСИПАЦІЯ ЧЕРЕЗ НАВЧАННЯ**

Рецензія на книгу: Рансьєр Ж. Учитель-незнайко. П'ять уроків із розкріпачення розуму / Ж. Рансьєр; пер. з фр. Андрій Рєпа. – К.: Ніка-центр, 2013. – 168 с.

У рецензії розглянуто та проаналізовано основні ідеї, що представлені в праці Жака Рансьєра «Учитель-незнайко». Зокрема, зосереджено увагу на суті універсального методу навчання, що виводиться із педагогіки Жозефа Жакото. Цей метод протиставляється безперервним поясненням, що доволі часто можемо зустріти на уроках чи семінарах. Пояснення, твердить Рансьєр, закладає регресію, що виявляється нескінченним нагромадженням аргументів. Зупинити це може лише пояснювач, визнавши, що пояснень достатньо. Метод Жакото мав важливі антропологічні наслідки. Він ґрунтується на розумінні людини як волі, якій підкоряється розум. При цьому немає розуму вищого чи нижчого. Крім того, універсальний метод має соціальні та політичні наслідки. Жак Рансьєр презентує універсальний метод як засіб реалізації емансипативного проекту, який має привести до розкріпачення розуму.

Ключові слова: універсальний метод, Жозеф Жакото, пояснення, політична філософія, філософія освіти, емансипація, розум

Поглянувши на назву книги французького політичного філософа Жака Рансьєра «Учитель-незнайко. П'ять уроків з розкріпачення розуму» (*Le Maître ignorant. Cinq leçons sur l'émancipation intellectuelle*), дехто може здивуватися. «Як це учитель може бути незнайком?» - запитає така особа. І таке запитання цілком слушне і закономірне: учитель у нашій уяві – це радше «всезнайко», «викладач», бо має зайти у клас чи аудиторію і *викласти* для учнів все, що знає, себто «розжувати» чи «розкласти по полочкам», як часом можна почути. Жак Рансьєр розпочинає свою книгу із випадку, який трапився із відомим педагогом Жозефом Жакото (1770-1840) і зумовив своєрідний переворот у педагогіці. Внаслідок цього перевороту старий

педагогічний метод (по суті метод вчителя-всезнайка, який ставить перед собою завдання детально пояснити учням) просто полетів шкереберть. Отож, щоб не затягувати із інтригою, випадок трапився в університеті Лувена. Жакото потрапив туди, тому що в 1815 році був висунутий у депутати, але через повернення Бурбонів змушений втікати до Нідерландів. З ласки короля цієї країни він отримав посаду викладача на півставки. І от в Лувені його заняття, як оповідає Жак Рансьєр, надзвичайно полюбилися студентству. Хоча більшість його учнів не знали французької, а сам Жакото не розумів фламандської. Однак їх об'єднала спільна річ, якою стала книга – двомовне видання «Пригод Телемака» Франсуа Фенелона. Учні заучували французький текст, послуговуючись фламандською версією. Діставшись середини книги, вони почали вільніше послуговуватися текстом – повторювали вивчене і могли переказувати наступне. А в кінці взагалі здивували Жакото, бо зуміли навіть написати роздуми про твір французькою мовою. Тож, по суті, Жозеф Жакото випадково провів філософський експеримент цілком в дусі Просвітництва. А результати цього експерименту дають можливість зробити певні висновки в межах філософії освіти щодо методів та методики навчання. Жак Рансьєр, у свою чергу, йде ще далі. Для нього відкриття Жозефа Жакото має ще й неабияке соціальне, а навіть політичне значення, оскільки відкриває можливість емансипативного проекту, спрямованого на розкріпачення розуму.

Ось так випадково народився універсальний метод навчання, коли учитель перетворюється на незнайка, відкриваючи учням лише те, то відкрив із ними разом. Цей метод протиставляється безперервним поясненням, що доволі часто можемо зустріти на уроках чи семінарах. Пояснення, твердить Рансьєр, закладає регресію, що виявляється нескінченним нагромадженням аргументів. Зупинити це може лише пояснювач, визнавши, що пояснень достатньо. У цьому випадку пояснювач займає привілейовану позицію, він вивисує свій розум над розумами учнів. Ось тут, власне, й можемо віднаходити підґрунтя проявлення дисциплінарної влади в школах, які описав Мішель Фуко в праці «Наглядати і карати».

Метод Жакото мав важливі антропологічні наслідки. Він ґрунтується на розумінні людини як волі, якій підкоряється розум. При цьому немає розуму вищого чи нижчого: «Педагогічний міф, - пише Ж. Рансьєр, - розділяє світ навпіл. Точніше, він розділяє розум навпіл. Він стверджує, що є розум нижчий і вищий. Перший навмання фіксує відчуття, засвоює, витлумачує й повторює емпіричним шляхом у тісному колі звичок і потреб. Другий пізнає речі міркуваннями, послуговується методою – від простого до складного, від частини до цілого. Він дозволяє вчителю передати знання, адаптувати його до інтелектуальних здібностей учня й перевірити, що учень добре зрозумів те, що вивчив» [Рансьєр, 2013, с. 23]. Новий метод

навчання покладається на розум і волю. «Воля – не що інше, як я сам, моя душа, моя сила, здатність. Я відчуваю цю волю, вона в мені, вона – я», – писав Жакото. Значення, яке ми досягаємо в залежності від того, чи посилює воля силу розуму. При цьому така антропологія презентує певне переосмислення Декартівського cogito: «Замість мислячого суб'єкта, який пізнає себе, лише звільняючись від будь-яких сенсів і будь-яких тіл, ми маємо нового мислячого суб'єкта, що свідомий самого себе через дію, яку він здійснює щодо себе та інших тіл» [Рансьєр, 2013, с. 72]. Цитуючи Жозефа Жакото, Рансьєр демонструє, яким чином той переформулює відомий принцип Декарта: «Я хочу бачити, і я бачу. Я хочу чути й чую. Хочу помацати, й рука тягнеться, прогулюється поверхнею об'єктів або проникає всередину; рука розкривається, простягається, витягується, стискається, пальці розчепірюються або стискаються, щоб слухати мою волю». Таким чином, педагогічним наслідком цієї антропологічної зміни стає принцип – «маю ідеї, коли хочу».

Метод Жозефа Жакото протиставляється Рансьєром методів Сократа. Хоча вони й здаються на перший погляд близькими, але метод Сократа в книзі оцінюється дуже критично – як «вдосконалена форма отуплення», або «метод тренера кінського манежа». Сократ виступає в ролі такого собі дресирувальника: він вміло скеровує перебіг думки свого учня у правильне річище; учень дивується результатам, які досягнув, і утверджується в думці, що якби був полишений сам на себе і свій розум, він навряд чи був би здатен піти цим шляхом. Захоплення учителем і утвердження сумніву у силі власного розуму й виказує, що сократичний метод навчання є одна із форм старого методу.

Однак чи не найважливішим наслідком винайдення універсального методу Ж. Жакото є закладення передумов для емансипації, що намагається розвивати і сам Жак Рансьєр. Слід сказати, що філософування про політику доволі часто приводить до пропозиції чогось на кшталт емансипативного проекту, який би демонстрував, як створити таке суспільство, утвердити такий соціальний і політичний порядок, що найкраще відповідає людській природі, розкріпачує розум, утверджує справжні смисли та цінності. Разом з тим, слід пам'ятати, що філософ – не політик і не революціонер у буквальному значенні. Його філософсько-політичний проект орієнтований на здійснення смислової революції, а його політика – це один із вимірів культурної політики філософії.

Один із найбільш відомих проектів емансипації у сучасній політичній філософії був запропонований Гербертом Маркузе, який назвав його проектом Великої відмови.

Герберт Маркузе у своїй відомій праці «Одновимірна людина» не лише діагнозує стан західного індустріального суспільства, але й намагається

представити проект подолання негативних феноменів, що ним породжені. Філософ переконує, що слід здійснювати акти непокори на репресії збоку сучасної цивілізації, адже вона перетворює тіло і розум людини на інструмент підкорення природи. Відтак, маємо справу із філософським проектом, що виявляє налаштування на запровадження політичних та соціальних змін. В основі цього проекту, як твердить Г. Маркузе, лежить філософський пошук, який «...рухається від скінченного світу до конструювання реальності, яка не була б уражена хворобливим розрізненням між потенційним і актуальним, яка б пододала свою негативність і постала б завершеною і незалежною до себе – *вільною*» [Маркузе, 1994, с. 167]. Відкрити цю реальність, згідно з Г. Маркузе, можуть два начала – Логос і Ерос, які позначають дві форми заперечення. Суб'єктами Великої відмови є «знедолені і аутсайдери, представники інших рас і кольорів шкіри, безробітні й непрацевдатні, яких експлуатують і переслідують». Себто, Маркузе зосереджується на категорії людей, які, по суті, залишаються за бортом демократичного процесу, а тому їх життя представляє безпосередню і реальну необхідність відміни незносних умов та інституцій. Дуже добре це демонструє така цитата із праці Г. Маркузе: «Коли вони (знедолені) об'єднані і виходять на вулиці, беззбройні, беззахисні, з вимогами найелементарніших громадянських прав, вони знають, що вони зіткнуться із собаками, камінням, бомбами, тюрмами, концентраційними таборами і навіть смертю. Але їхня сила стоїть за кожною політичною демонстрацією жертв закона і порядку. І той факт, що вони вже відмовляються грати в цю гру, можливо, свідчить про те, що дійсному періоду розвитку цивілізації приходить кінець» [Маркузе, 1994, с. 337].

Для Маркузе закидали утопічність і нездійсненність його проекту. Але це цілком очікувано. Згадаймо поширену характеристику концепцію ідеальної держави Платона як утопії, хоча якщо брати до уваги ідеалізм Платона та відведення ідеям статусу істинного буття, то його розуміння держави слід характеризувати як ідеалістичний реалізм. У кожному разі слід пам'ятати, то «революційні» проекти, пропоновані філософами, слід сприймати по-іншому, аніж пропозиції політиків. Доволі показовим прикладом цього можуть бути слова італійського філософа Джорджіо Агамбена, який в одному із інтерв'ю сказав: «Пригадую, – каже він, – розмову з Деборем, під час якої Гі сказав: “Знаєш, я не філософ, я стратег”. Зі мною якраз навпаки. Коли чую запитання: “Що слід робити? Як діяти?”, відповідаю “Не знаю, я не стратег, я філософ”» [Agamben].

Емансипація через навчання закономірно вписується у загальне розуміння політики в філософії Жака Рансьєра. Свою позицію він представив в одному із інтерв'ю: «Завжди намагаюся мислити у категоріях горизонтальних розкладів, комбінацій між системами можливості, а не в категоріях по-

верхні і глибини. Коли шукаємо те, що приховане, під поверхнею ілюзій, залишається встановлена позиція панування. Я старався виробити топографію, яка б не заклала цієї позиції панування» [Ranciere, 2006, p. 49]. Справжній прояв політичного протистоїть тоталізуючій дисциплінарності. Згадаймо, про принципове для Рансьєра розрізнення між поліційним та політичним порядками. Поліція – це система координат, що організують дистрибуцію того, що є чуттєвим, також як закон, що ділить спільноту на групи, соціальні позиції та функції. Політичність – це радше протиставлення поліції, це вторгнення у поліційний порядок. Поліція орієнтується на утримання актуального порядку як структурованого соціального тіла, а політика, у свою чергу, прагне привнести в соціум нові структурування соціального часу і простору. В цьому сенсі, метод учителя-незнайка й виступає таким (можна навіть сказати деконструктивістським) вторгненням в «поліційний/дисциплінарний» порядок старого педагогічного методу.

Емансипація – це здатність власними зусиллями формувати свою ідентичність, а не пасивно сприймати ті моделі ідентифікації, які накидає людині соціум. Жак Рансьєр переконує, що емансипативний потенціал несе саме універсальне навчання, яке відкриває величезні можливості для зміни соціуму. Завдання «методу Жакото» - «...підняти тих, хто вважає себе розумово нижчими, дати їм виборсатися із болота, в якому вони захрясли: це не болото невігластва, а споневаження себе, споневаження *в собі* розумної істоти. Треба людину емансипувати й надихнути, щоб вона емансипувала інших» [Рансьєр, 2013, с. 121]. Потреба здійснити це впливає із того, що суспільний світ – це доволі часто світ, в якому викривлюються долі окремих людей, їх підминає під себе соціальний механізм, перетворюючи на безлике, анонімне *das Man* (якщо згадати надзвичайно вдале окреслення несправжнього буття в філософії Мартіна Гайдеггера). Жак Рансьєр, у свою чергу, подає доволі гострі характеристики для суспільства – це світ безумства, зіпсутої діяльності, яка одержима пристрастю нерівності. У соціальному світі майже на кожному кроці ми зустрічаємося із порівняннями, які витворюють нерівність – хто розумніший, а хто менш, хто багатший, а хто бідніший; хто має більше влади і т.п. Цим нерівностям прагнуть надати ледь не природного статусу («що поробиш, якщо від народження обділений розумом») чи якоїсь соціальної тавтологічної аксіоматики («чому бідний, бо дурний, а чому дурний, бо бідний...»). А засобом трансляції цього природного статусу й соціальної аксіоми часто виступає навчання через пояснення. Адже воно із самого початку закладає, що вчитель розумніший учня. Звертаючи увагу на повсюдність порівняння однієї особи до іншої, Жак Рансьєр твердить, що наслідком цього є ірраціональність та отуплення, які кодифікуються інституціями. І от, власне, в цій ситуації набуває сенсу місія універсального навчання – витворення спільноти рівних.

Освіта, твердить Рансьєр, подібна до свободи: її не дають, а радше беруть, здобувають. А тому й не варто очікувати, що суспільство запровадить універсальний метод у школи та університети. Зрештою, і сам метод цьому не піддається. Можливо, хтось із «прогресивних» педагогів спробує це зробити, але в результаті, твердить Ж. Рансьєр, їхні дії лише спрацюватимуть на догоду Старого Методу. Як наслідок ми отримуємо лише маніпуляцію поняттями «універсальний метод», «інтелектуальна емансипація» тощо. А ще в результаті такого запровадження зверху станеться не здолання, а передусім оновлення принципів нерівності: новий поділ передбачатиме тих, хто має диплом, здобутий за старим методом, і тих, хто здобув освіту завдяки універсальному навчання.

Загалом же треба усвідомити, що «універсальне навчання *не приймуть*, не затвердять у суспільстві. Але воно й *не загине*, тому що це природна метода людського розуму, метода кожної людини, яка шукає свій шлях» [Рансьєр, 2013, с. 125]. Слід також зрозуміти, що універсальне навчання не є вигадкою Жозефа Жакото. Він лише актуалізував його принципи. Насправді ж, воно існувало від початку світу поруч із пояснювальними методиками. Можна навіть назвати його однією із «педагогічних універсалій». Найперший же принцип універсального навчання такий: треба вивчити що-небудь і співвіднести решту. Другим є принцип рівності: принцип нерівності, себто старий принцип навчання, отуплює, хай би що він не робив; натомість, принцип рівності, принцип навчання за Жакото, емансипує, хай би якою процедурою він не послуговувався і яку б книжку не використовував. А ще з уроку вчителя-незнайка кожен з нас повинен винести усвідомлення, що для того, аби емансипувати інших, слід самому бути емансипованим, як стверджує Ж. Рансьєр, «треба пізнати себе як мандрівника духу, подібно до всіх інших мандрівників, як суб'єкта розуму, що бере участь у спільній для всіх суб'єктів розумності» [Рансьєр, 2013, с. 50]. Сила розуму й сила освіти народжуються із сили рівності і навпаки.

Література:

Маркузе Г. Одномерный человек [Текст] / Г. Маркузе ; пер. с англ. А. Юдина. – М.: REFL-book, 1994. – 368 с.

Рансьєр Ж. Учитель-незнайка. П'ять уроків із розкріпачення розуму / Ж. Рансьєр; пер. з фр. Андрій Репа. – К.: Ніка-центр, 2013. – 168 с.

Agamben G. Kapitalizm jest religią, w której nic nie należy do ludzi. Rozmawia Maciej Nowicki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/72453,kapitalizm-jest-religia-w-ktorej-nic-nie-nalezy-do-ludzi.html>

Ranciere J. The politics of aesthetics: the distribution of sensible. – New York, 2006. – 116 p.

Дмитрий Шевчук. Универсальный метод учителя-незнайки, или эмансипация через обучение

В рецензии рассмотрены и проанализированы основные идеи, которые представлены в работе Жака Рансьера «Учитель-незнайка». В частности, обращено внимание на сущность универсального метода обучения, который выводится из педагогики Жозефа Жакото. Этот метод противопоставляется непрерывным объяснениям, которые довольно часто можем встретить на уроках и семинарах. Объяснения, как утверждает Рансьер, закладывает регрессию, которая оказывается нескончаемым нагромождением аргументов. Остановить это может только тот, кто объясняет, если признает, что объяснений достаточно. Метод Жакото имел важные антропологические следствия. Он основывается на понимании человека как воли, которая подчиняется разуму. При этом нет разума высшего или низшего. Кроме того, универсальный метод имеет социальные и политические последствия. Жак Рансьер представляет универсальный метод как средство реализации эмансипативного проекта, который должен привести к освобождению разума.

Ключевые слова: универсальный метод, Жозеф Жакото, объяснение, политическая философия, философия образования, эмансипация, разум.

Dmytro Shevchuk. The universal method of ignorant schoolmaster, or emancipation through education

The review is dedicated to analysis of the main ideas in Jacques Rancière's book «The ignorant schoolmaster». Author pays attention to the essence of universal method of teaching that can be found in Joseph Jacotot's pedagogical theory. This method is opposed to explanations that quite often can be found on the lessons and seminars. As Rancière states, the explanations provide regression manifested endless accumulation of arguments. To stop this can only be done by recognizing that explanation is enough. Jacotot's method had important anthropological implications. It is based on an understanding of human as will, which complies with the mind. There are no higher or lower minds. In addition, universal method has social and political implications. Jacques Rancière presents a universal method as a means for realization of emancipative project, which should lead to the emancipation of the mind.

Keywords: universal method, Joseph Jacotot, explanation, political philosophy, philosophy of education, emancipation, mind.